

Рецензії

НАЦІОНАЛЬНИЙ СЕНС КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії та переклади з Р.М.Рільке / Відповідальний редактор та упорядник Л.Кравченко. — Дрогобич: Коло, 2005. — 414с.

Насамперед варто завважити: це вже другий випуск наукового збірника “Райнер Марія Рільке й Україна”, що переконливо підтверджує продуктивність творчого задуму Лесі Кравченко — його головного редактора й упорядника.

Значущість рецензованої праці, її культурологічна цінність, на мою думку, виразняються завдяки як її феноменологічному окресленню, так і актуальному смислому контексту.

Архітектоніка збірника, добре продумана, не змінилася. Як і попередній, він складається з трьох розділів, що структурують осмислення центральної проблеми. Спрямувальну пропедевтичну роль відіграє ґрунтовне переднє слово Лесі Кравченко, яке продубльоване німецькою мовою.

У першому розділі — “*Ad fontes*” (“*До джерел*”) — розміщено статті українських учених Д.Наливайка (“У пошуках єдності зі світом і людьми”, “Шукаючи єдності зі світом і людьми. Рільке і Русь”, “Істина й таємниця мистецтва”, “Василь Стус — перекладач Рільке”), К.Шахової (“Райнер Марія Рільке — людина і поет”) та М.Рудницького (“Два поети — два контрасти. Рішпен і Рільке”, “Заблуканий Орфей”). Їх автори всебічно висвітлюють грані творчої особистості австрійського поета, витворюють в уяві реципієнта привабливий образ цього непростого для розуміння автора. Особливу увагу привертають публікації чл.-кореспондента НАН України Д.Наливайка, написані переважно в радянські часи. Нині ж на адресу радянського літературознавства лунає чимало критики. У більшості випадків вона справедлива і водночас корисна, адже сприяє подоланню імперських (“марксистсько-ленінських”)

стереотипів псевдонаукового мислення. Однак окремі дослідники висловлюють думки, надмірний негативістський радикалізм яких має суб’єктивний характер. Ідеться, наприклад, про *тотальне* заперечення будь-якої значущості праць, написаних в епоху тоталітаризму; звідси й мимовільне, а іноді свідоме, знецінення наукового статусу людей, які нині становлять, без перебільшення, золотий інтелектуальний фонд нації¹. При цьому варто зазначити, що такі критики під “новими методологіями” чомусь розуміють в основному постструктуральні методи пізнання (псевдонеоміфологізм, неофемінізм, деконструктивізм, геївсько-лесбійські студії та ін.). Інші, раніше не знані стратегії витлумачення, ними згадуються мало і фактично не популяризуються. Тож непомітно утверджується у вітчизняній науці інший імперський, псевдонауковий, виразно політичнотемністичний, із чіткою антинаціональною настановою спосіб інтерпретації, щоправда, не комуністично-інтернаціонального, а ліберально-космополітичного (переважно у формі постмодерного “десакралізаторського”) типу.

В одній із останніх полемічних статей Я.Поліщука, яка містить достатню кількість цікавих та слушних міркувань, натрапляємо й на таке: “...варто оглянутися на недавню практику українського літературознавства. Т.Гундорова зауважує, що саме український варіант радянського літературознавства був особливо догматичним. Якщо оцінити відповідний доробок украї-

¹ Не заперечуємо при цьому й роль тих діаспорних учених, які дотримуються засад наукового дискурсу (як-от Ю.Барабаш чи І.Фізер) (прим. автора).

нської науки про літературу тоталітарної доби, переконаємося у слушності подібного висновку. Справді, наріжними каменями тогочасної історіографії були категорії об'єктивності, класовості, історизму... У дослідженні літератури якнайпильнішу увагу звертали на її соціальну функцію, легко переходячи на голу риторику, домисли чи й просто фальсифікації там, де ця функція не могла бути виявлена і доведена"². Далі вчений переконує читача в тому, що "феномен художнього твору... залишався неораним перелогом для дослідників" і що "начотницька процесоманія заступала собою і часто підміняла дослідження тексту"³.

Що ж, значною мірою воно так і було, адже *радянська методологія спонукала не до вивчення, а до фальсифікації дійсності в інтересах комуністичної партії*. Однак невиправдано, на наш погляд, генералізувати висновки. Очевидно, аналізуючи українське радянське літературознавство, як і українську радянську літературу, варто було б застосовувати не політичний принцип безапеляційної неґації (на зразок євангельських книжників та фарисеїв: "Що доброго може бути з Назарета?"), а вдатися до скрупульозного вивчення в різних герменевтичних, зокрема культурно-історичних (бо ж не завжди в колоніях радянської імперії була навіть можливість якогось національно-духовного "цвітіння", художнього чи наукового⁴), контекстах із обов'язковим використанням методу ретельного прочитання кожного твору. Щоб чітко відрізнити переконаних маргіналів-сервілістів від явних чи прихованих нонконформістів. Щоб зрозуміти авторський задум: марксистсько-ленінська риторика для нього — постійний органічний спосіб висловлювання, тимчасове захоплення чи маскування власної наукової позиції? Щоб побачити картину тогочасного непростого наукового буття в усіх відтінках. І *основним критерієм тут, очевидно, мала би стати наявність або відсутність* (наскільки це було можливо в той чи той період існування імперії, з усіма проміжними варіантами) *в автора національно-екзистенціального прагнення збе-*

регти загрожену тоталітарним окупаційним режимом українську наукову культуру, через вихід (бодай на крок, на півкроку!) *за межі нормативно-дозволеного у сфері літературознавства*⁵.

Підставою для таких міркувань стають, зокрема, републікації низки наукових праць, написаних І.Денисюком, В.Дончиком, Г.Сивоконем, Д.Затонським, К.Фроловою, Т.Салигою та ін. ще в підколоніальний період (у російському літературознавстві таким прикладом може бути видання наукового доробку В.Проппа, М.Бахтіна, В.Жирмунського, Ю.Лотмана та ін.). При цьому вилучення (чи зведення до мінімуму) радянізуючих "паровозиків" суттєво не порушує структури та змісту праць. (І йдеться, підкреслимо, саме не про "непомилність" або "єдиновірність" того чи того автора старшого покоління, а про ту чи ту міру наукової вартості й актуальності його здобутків.) Це ж стосується і статей Д.Наливайка, уміщених у рецензованому збірнику. У них, навіть за найбільшого бажання, критик таки не виявить ні "голої риторики", ні "домислів", ні "просто фальсифікації". Навпаки, замість "начотницької процесоманії" статтям Д.Наливайка притаманна увага до "феномену художнього твору" Р.М.Рільке, до когерентних і когезійних особливостей його творчості.

Саме це, очевидно, дало привід упорядникові слушно зауважити: "Окремо виділяємо доробок Д.Наливайка як досить вагомий, концептуально-цілісний внесок в українську рількеану. В радянський період учений зумів ознайомити українського читача з самобутньою творчістю Р.М.Рільке, майстерно проінтерпретувати поетику та своєрідність художнього світосприйняття поета, розкрити значення слов'янського світу та його важливу роль у духовному житті Рільке. [...] На сьогодні Д.Наливайко залишається чи не єдиним ученим, хто так ґрунтовно і всесторонньо проаналізував і висвітлив значення України-Русі в творчості Р.М.Рільке, розкрив його велику зацікавленість давньоруським та українським мистецтвом, а також прагнення австрійського поета зберегти духовний зв'язок з цим далеким для нього романтичним краєм" (5–6).

Другий розділ — "*Наукові студії про Р.М.Рільке*" — містить низку праць, напи-

² Поліщук Я. Шизофренія невідповідностей. З приводу дискусії про історію літератури // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Зб. наук. пр. Вип. XIII. — Рівне, 2004. — С.17–18.

³ Там само. — С.18.

⁴ Згадаймо періодизацію творчості (як "цвітін") М.Рильського (прим. автора).

⁵ Саме таку методологічну настанову спостерігаємо в "Історії українського літературознавства" (К., 2001) М.Наєнка (прим. автора).

саних упродовж останніх років: М.Дурцак, Р.Зорівчак, Л.Кравченко, Л.Оляндер, П.Рихло, О.Труханенко, Л.Цибенко присвятили свої розвідки питанням символістичного контексту творчості письменника, проблемам перекладу, питанням конгеніальності та рецепції його творчості в українській культурі. Загалом у розділі репрезентовано коло авторів і окреслено всі ті питання, що піднімалися на першій міжнародній науковій конференції “Творчість Р.М.Рільке. Українська рількеана” у Львівському національному університеті ім. Івана Франка (квітень 2004 року).

У третьому розділі — “Українські переклади Р.М.Рільке” — уміщені поезії, перекладені поетом Б.Кравцівим переважно на еміграції у Франкенвальді (1947 р. всі ці переклади були опубліковані у книжці “Речі й образи”, виданій у Нюрнбергу). Актуалізація ж їх у новітній українській культурі зумовлена насамперед раритетністю видання та майстерністю перекладача. Водночас згадані переклади не лише стимулюють подальші перекладацькі спроби сучасних авторів, а й дають матеріал для інтерпретації поезії австрійського митця (цьому ж сприяє також розміщення поруч із перекладом оригіналу твору).

Привертає увагу і смисловий аспект перекладацької праці Б.Кравціва. У післяслові до своїх інтерпретацій творів Р.М.Рільке він, зокрема, зазначає: “...із батьківщини моєї — виніс Рільке натхненне захоплення далечню широким просторів і безпосередністю й глибиною людей, їй присвячує він в одному з “Сонетів до Орфея” образ спутаного коня, що весняного вечора рветься в далеку далечинь...”

Передаючи ж цю збірку читацькій громаді моїх земляків, розкинутих по чужій землі... я бажав би сьогодні тільки одного: щоб і вони, і син мій, і всі ми знайшли дорогу до далекої Батьківщини моєї, України, що її колись — за іншого часу — пізнав і так любив чужинець-поет Райнер Марія Рільке” (406).

Виразний націоекзистенціальний сенс цих міркувань спонукає ще й під таким ракурсом поглянути на збірник. А тут, очевидно, на передній план виступає методологічне підґрунтя новітньої компаративістики, яке у своєму науковому (а не універсалістично-політичному) різновиді шукає шляхів власного оновлення в націоцентричній перспективі. “Одне із завдань сучасної компаративістики — пошуки відповіді на питання, яке

вперто повертається сьогодні, — питання про *культурну самототожність* (курсив мій. — П.І.)”⁶, — зазначає, для прикладу, М.Деляпер’є. Звичайно ж, “питання “ким я є” змушує вийти за межі власного “я”, а “пошуки самототожності рівнозначні пошукам власної відмінності”, однак важливо, щоб ці пошуки відбувалися в межах органічного для будь-якої культури поняття *“національного дискурсу”*, під яким Деляпер’є розуміє “безпосереднє і свідоме вираження *національної ідеї* (курсив мій. — П.І.), що інтегрує пам’ять і традицію окремих народів”⁷. Отже, *будь-яке вивчення інокультурного явища має* (чи мусило б мати) *передусім цінність для тієї культури, у межах якої відбувається вивчення, а не навпаки.*

Очевидно, такий самий національно-екзистенціальний сенс мають і висновки провідних компаративістів сучасної України. Скажімо, у монографії “Очима Заходу” Д.Наливайко, щоправда, розглядаючи національну культуру під іншим кутом зору, вказує на постколоніальну актуальність процесів самопізнання: “Для кожного народу становить неабиякий інтерес, як його життя й історія сприймалися іншими народами, як ними оцінювалися і трактувалися. Особливо заострюється цей інтерес в переломні періоди життя того чи іншого народу, в періоди активізації процесів його самоусвідомлення і самоствердження. Саме такий період переживає нині український народ, який розбудовує свою національну державність”⁸.

З цієї перспективи збірник “Райнер Марія Рільке й Україна” — синтетичне компаративістське явище. З одного боку, у ньому інокультурний художній досвід проєктується з більшим або меншим ступенем переконливості й усвідомленості на українську гносеологічну проблематику. А з другого боку, Р.М.Рільке постає як поет, у творчості якого так чи інакше відображено сприйняття ним “життя й історії” нашого народу. Досить згадати, наприклад, уривок із “Казок про любого Бога” (переклад Л.Кравченко), навіяний драматичною історією України: “Я змушений був засміятися і заспокоїти його: “Польські пани...

⁶ Цит. за: Бакула Б. Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики // Слово і Час. — 2002. — № 3. — С.50.

⁷ Там само. — С.50, 52.

⁸ Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К.: Основи, 1998. — С.5.

панували в південній Русі і в тих замряних самотніх степах, які називаються Україною. Вони були жорстокими панами. Їхній гніт та зажерливість жидів, які навіть розпоряджалися ключами від церкви, видавали їх православним лише за гроші, були такими нестерпними, що люди навколо Києва та ввєрх по Дніпру тяжко зажурилися”⁹.

Перший із зазначених аспектів підтверджується численними виходами (хоча рідко коли системного характеру) на концептуальну проблему формування в постколоніальному літературознавстві *національного* (національно-екзистенціального чи націоналістичного) *метадискурсу* (за аналогією з національним дискурсом М.Деляпер’є, що теж базується на культуротворчій національній ідеї). Наведемо кілька прикладів.

У розвідці “Істина і таємниця мистецтва” Д.Наливайко слушно зазначає, що одним із критеріїв оцінки російських художників для Р.М.Рільке служить критерій романтичний, націоналістичний — “близькість до народного світосприймання, “народної душі”. “До речі, — продовжує вчений, — цього ж критерію Рільке дотримувався і в підході до російської літератури, звідси наголошування відповідних аспектів творчості Гоголя, Толстого та інших письменників, а також байдужість до символістів, стримано-шанобливе ставлення до Тютчева й Фета і величезний інтерес до народних поетів від Кольцова до Дрожжина. В цьому ж плані слід розглядати і його зацікавлення поезією Шевченка” (70).

У статті “Василь Стус — перекладач Рільке” учений наголошує, що хоч поет часто і проголошував “європейськість” власної творчості, однак його художні досягнення були б неможливі без органічного закорінення в німецькомовну культуру: “...в основі своєї творчості Рільке пов’язана з глибинною традицією німецькомовної поезії, яка характеризується передусім філософською наповненістю, заглибленістю, і водночас — інтенсивним ліризмом, широтою його діапазону й експресивністю” (85).

Про етнічно-національне (постструктуральні вчені його часто відкидають) як про фактор постановня “внутрішнього світу” поета пише К.Шахова: “Дитинство, школа,

вплив батьків і вчителів, коло читання, любовні переживання і, звичайно ж, приналежність до певної національної, етнічної групи, певного народу, рідна мова, політичні, економічні події сучасності і факти національної історії, духовний клімат доби і багато інших чинників, зокрема й біологічних чи фізіологічних, відіграють велику роль у формуванні душі поета, його внутрішнього світу” (“Райнер Марія Рільке — людина і поет”, 91).

Концептуально-методологічну національну спрямованість має велика розвідка Р.Зорівчак “Український художній переклад у націотворчих вимірах”. Відштовхуючись від думки І.Франка про те, що “передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст розуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями”, дослідниця розвиває ідею перекладу як чинника збереження національної ідентичності народу: “Українська перекладацька традиція — багатотомова. Наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література — дієві важелі формування нації в умовах бездержавності — ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як зберігач духовних цінностей, і як виховний засіб, і як засіб самовираження нації та збагачення спроможностей рідної мови” (134–135).

Авторка накреслює подальше вивчення теоретичних та історичних аспектів українського перекладу, зауважуючи при цьому, що “художній переклад “став потрібним для самоусвідомлення нації і ворожим для режиму самим фактом своєї наявності. Він відіграв значну роль в історії національного опору та національного відродження” (143).

Такого висновку Р.Зорівчак доходить завдяки глибинному усвідомленню системної взаємозалежності понять нація, культура, література та місця художнього перекладу в окресленій системі, місця промовисто значущого в перспективі збереження й утвердження українського буття: “Останнім часом поширилися розмови про те, що після здобуття Україною незалежності роль художнього перекладу у нас уже не така вагомая, що націотворча доба україн-

⁹ Рільке Р.М. Казки про любого Бога // Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії про Райнера Марію Рільке. Переклади його творів. Вип. 1. — Дрогобич, 2003. — С.259.

нського перекладу добігла до кінця. Категорично не можу з тим погодитися ось з яких причин. Після здобуття нашої державної незалежності утвердження і захист культурної самобутності українців, нашої етнічної серцевини, не втратили свого значення, а, тим самим, не втратив свого значення і художній переклад. Він — у нових умовах — повинен бути на передньому плані боротьби за культуру, за ментальність народу, за мову” (157).

Схоже глибинно-герменевтичне усвідомлення національного сенсу перекладацької творчості демонструє Л.Кравченко, високо оцінюючи переклади М.Ореста, якого ставить поряд із М.Бажаном та В.Стусом (“Михайло Орест — перекладач Р.М.Рільке”, 187).

Навіть наведених спостережень (а їх, звісно, значно більше) достатньо, аби переконатися в науковій ґрунтовності й актуальності рецензованого збірника.

І насамкінець висловлю побажання більше уваги приділяти перекладу іншомовних статей (як це було в першому випуску), щоб вони могли якнайшвидше ста-

ти набутом новітнього українського літературознавства. Але насамперед варто побажати, щоб цей та інші проекти українських учених уписувалися в ширший контекст проекту *духовної деколонізації* України, щоб привид неокolonіалізму не перетворювався, як це вже неодноразово було в нашій історії, на сумну реальність, коли, перефразовуючи О.Ізарського, “наші” університети... не будуть “осередками української культури й провідниками культури європейських народів”, як не будуть “осередками виховання самозрозумілої для кожного народу національної самоповаги й гордості”¹⁰. Щоб знову не стало нормою “накладання вето на вивчення культурних зв’язків України з Україною”¹¹, зокрема й через спілкування з творчістю австрійського поета Райнера Марії Рільке.

м.Дрогобич

Петро Іванишин

¹⁰ Ізарський О. Рільке на Україні // *Там само.* — С.48.

¹¹ *Там само.*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії). — К.: Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2004. — 522 с.

Небувалий досі рівень взаємного пізнання народів світу, що його забезпечують не в останню чергу переклади художньої, наукової, публіцистичної, технічної літератури, покликав до життя різні способи осмислення перекладацької практики. У такій ситуації було сформульоване відоме положення С.Гантінгтона про зіткнення цивілізацій. Ознайомлення з “чужою” цивілізацією через переклади створених нею текстів може відіграти як позитивну, так і негативну роль. Важливу роль у створенні об’єктивної картини “чужої” цивілізації відіграє літературознавча оцінка функціонування перекладу.

Істотний внесок у розвиток сучасного перекладознавства пропонує Л.Коломієць. Її мо-

нографія “Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії)”, на мою думку, полівалентна. Стисла характеристика різних методологічних підходів до процесу поетичного перекладу дуже добре “вписується” у проблематику мовознавчих і літературознавчих курсів та спецсеминарів, збагачуючи її новими способами опрацювання матеріалу. Водночас увага авторки до окреслення специфіки спрямування перекладу робить це дослідження незамінним посібником в океані перекладознавства. У цьому плані важко переоцінити *наукове* значення книжки. Досі ні в Україні, ні в інших слов’янських країнах, а може, й не тільки слов’янських, не було нічо-